

KIR VE KENT ARASINDAKİ SİRKÜLASYONA TUZLA BELEDİYESİ YAŞLI BAKIM MERKEZİNDEN BAKMAK*

Dr. Mehmet Furkan ÖREN**

Öz: Türkiye'nin sanayileşmesiyle kırdan kente yoğun bir göç yaşanmıştır. 1950'lerde göç eden insanlar şu anda kent içerisinde yaşlılık süreçlerini geçirmektedirler. Hayatlarının belli bir dönemini kırdan geçirmiş ve sonradan şehre gelmiş, burada yaşlanmış insanlar bir şekilde oraya bağlantıda olmuşlardır. Elbette kırdan bağlarını koparanların olduğu da görülmektedir. Ne var ki hayatlarını bir biçimde kırdan geçirmiş bu insanların şu veya bu şekilde belleklerinde kırdan dayalı anılar, yaşantılar ve ilişkiler bulunmaktadır. Daha çok ergenlik döneminde iş bulma umuduyla İstanbul'a gelen bu insanların anılarında çocukluk ve belli oranda gençlik dönemlerinin geçirdiği kır, önemli bir yer tutar. Bu yazıda özelden hemen hemen hepsinin bir şekilde kırdan İstanbul'a gelmiş insanların geldiği Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezinden hareketle göçün bireyler üzerinde etkisine ilişkin kimi gözlemlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: göç, yaşlılık, sirkülasyon, aktif yaşlanma, yerinde yaşlanma

LOOKING AT CIRCULATION BETWEEN RURAL AND CITY FORM TUZLA THE OLD CARE CENTER MUNICIPLATY

Abstract: With Turkey's industrialization, migration from rural to urban is experienced as intense. People who migrated in the 1950s are now going through the aging process in the city. People who spend a period of their lives in the countryside and later came to the city, aged here; somehow have been in connection with there. Of course, there are also those who break the ties with the countryside. However, these people who have spent their lives in the countryside somehow have memories, experiences and relationships based on the countryside in their memory. These people who came to Istanbul with the hope of finding a job during adolescence, the memories of the rural is important for them where they spent their childhood and certain periods of youth. In this article, some observations about the effects of migration on individuals, especially from the elderly care center of Tuzla Municipality, where almost all people who have come to Istanbul from the countryside, will be mentioned.

Key Words: migration, aging, circulation, active aging, on-site aging

ORCID ID : 0000-0002-7568-4166

DOI : 10.31126/akrajournal.642705

Geliş tarihi : 04 Kasım 2019 / Kabul tarihi: 26 Aralık 2019

* Bu yazı Akdeniz Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleştirilen III ulusal lisansüstü yaşlılık çalışmaları kongresinde sunulan ve özeti yayımlanan "Yaşlılık, Şehir ve Gündelik Hayat" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Öğretmen, Vala Gedik Özel Eğitim Meslek Okulu.

1. Giriş

Sosyal bilimler alanında şehir ve yaşam üzerinde fikir yürüten ilk düşünürlerden biri İbn-i Haldun'dur. Haldun, şehrin gündelik hayatımızı değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda karakterimizi de etkilediğine inanmaktadır. Çünkü şehir demek yeni bir üretim ve ekonomik sistem demek, yeni bir üretim sistemi de yeni bir ilişki biçimi demektir. Nitekim Marx'ın "*Önce teknoloji gelişir, sonra üretim biçimi değişir ve sonra insan ilişkileri dönüşür*" sözü büyük oranda bu gerçeğin altını çizmektedir.

Bu makalede, yaşamlarının önemli bir bölümünü kırsalda geçirmiş, sosyal ve iktisadi nedenlerle şehre göç etmiş yaşlılardan hareketle şehrin yaşlıların gündelik yaşantılarını nasıl etkilediğiyle ilgili çeşitli gözlemler paylaşılacaktır. Belirtmek gerekir ki çalışmanın örneklem olarak temel odağı İstanbul Tuzla Belediyesinin hayata geçirmiş olduğu yaşlı bakım merkezi olacaktır. Belediyece tahsis edilen bir araçla sabah evlerinden alınıp merkeze getirilen yaşlılar, günün sonunda tekrar evlerine bırakılmaktadır. Huzurevlerine alternatif bir bakış açısıyla hizmete geçirilen bu merkezden yararlanan yaşlıların tamamına yakınının, köyden şehre göç etmiş olan bireylerden oluşması dikkate değerdir. Nitekim buraya gelen yaşlılarla yaptığımız görüşmelerde pek çoğunun evlendikten sonra çeşitli nedenlerle İstanbul'a göç ettikleri görülmektedir. Elbette ki her birinin köydeki gündelik yaşam, yaşlılık ve yaşlıların yaşantılarına yönelik anıları ve anlatımları var. Bu anlatımlardan hareketle köydeki yaşantı hakkında fikir edinmek de mümkündür. Ancak daha temelde göze çarpanı, şehrin bu yaşlıların gündelik yaşantısında meydana getirmiş olduğu değişikliklerdir. Bu değişikliklerin tartışılacağı araştırma için Tuzla Belediyesinin *Yaşlı Bakım Merkezi* örneklem seçildi. Tuzla Belediyesinin yaşlı bakım merkezinden 65 yaş üstü 120'ye yakın yaşlı yararlanmaktadır. Hem yaşlı sayısının uygunluğu hem de yaşlıların oluşturduğu portföy, araştırmanın sağlıklı sonuçlar vermesine elverişli olduğundan, bu merkezi örneklem olarak seçtik.

2. Yöntem

Çalışmada nitel yöntem kullanıldı. Sahaya inilerek doğrudan ve dolaylı gözlemler yapıldı. Katılımcı gözlemlerle yaşlıların durumuna ilişkin veriler toplandı. Bu anlamda desen olarak fenomenolojik bir yaklaşım sergilendi. Önceden tasarlanmış birtakım ön kabullerden ziyade sahadan hareketle örüntü oluşturma yoluna gidildi. Dolayısıyla daha çok anlayıcı bir yöntem izlendi. Detaylı görüşmeler, kimi zaman sohbet havasında geçen uzun diyaloglar ve yapılandırılmamış mülakat teknikleri kullanıldı. Zira şehrin yaşlılar üzerindeki etkisine ilişkin değerlendirmeyi bizzat onlardan dinleyip belli bir örüntüye

ulaşmanın çok daha sağlıklı olacağı düşünüldü. Dört beş kişilik gruplarla yapılan görüşmelerin yanı sıra 6 yaşlıyla uzun soluklu mülakatlar yapıldı. Bu yaşlıların Anadolu'nun çeşitli kasabalarından İstanbul'a sonradan gelmiş olanlardan oluşmasına dikkat edildi.

3. İki Farklı Yaşamsal Alan: Şehir ve Kır

Kır ve şehrin iki farklı yaşam alanı oluşturduğuna ilişkin tartışmalar eski ve köklü bir tartışmadır. Bu tartışmayı tarihsel süreç içerisinde ayırım yaparak yapan ilk düşünürlerden birisi, İbn-i Haldun'dur (Haldun, 2004/325). Kırlı olmayı bedevilik, şehirli olmayı hadarilikle karakterize eden Haldun'a göre kır ve şehir yaşamı, sadece iki farklı insan ilişki biçimine işaret etmemekte, aynı zamanda insan karakterinin de zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir. Ona göre şehir insanı naif ve savaççı olmayan bir karakterdeyken, kırdaki insan sert mizaçlı ve savaççı özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Dikkat çekici bir şekilde Haldun, asabiye (bağlılık, birliktelik, dayanışma) olgusunun kırdaki belirgin olduğunu ve dayanışmanın güçlü olduğunu vurgulamakta, şehir içerisindeki insanların dayanışmasının zayıf olduğunu ve ilişkinin daha çok lüks/para endeksli olduğunu düşünmektedir (Haldun, 2004/335-331).

Öteden beri farklı yaşamsal alanlara işaret eden kır ve kent, dramatik farklılaşmayı sanayi süreciyle çok daha belirgin bir şekilde yaşayacak/ yaşamaktadır. Bu belirginlik kendisini ev özelinde göstermektedir. Modern üretim biçiminin en önemli özelliğinden birisi sanayi merkezli olması dolayısıyla evle iş yeri kavramını birbirinden ayırması olarak belirmektedir. Sanayi öncesi dönemlerde üretimini merkezi gerçek anlamda "ev"nin kendisidir. Tarım merkezli ve insan emeği endeksli olan bu üretim biçiminde insanlar ürettiklerini evlere getirip ürüne dönüştürmektedir. Fabrika sisteminin gelişmesiyle birlikte üretim fabrikaya geçmiştir. Fabrika, üretimin evin dışına taşmasını ifade etmenin yanında, insan ilişkilerinin ve aynı zamanda aile yapısının değişmesi ve dönüşmesini ifade etmektedir. Mekân üzerinde çalışmalarıyla tanınan Lefebvre "*Mekânın Üretimi*" adlı çalışmasında mekânla üretim biçimi arasında kurduğu ilişki bu duruma örnektir. Ona göre tarihsel süreç içerisinde bir üretim biçiminden diğer bir üretim biçime geçenler, aynı zamanda yeni bir kentsel duruma evrilmektedir. Dolayısıyla üretim biçiminin değişmesiyle kentin değişmesi paraleldir. Bu çerçevede yaşadığımız yerle üretim biçimi arasında ilişki vardır (Lefebvre, 2014/75).

Evin üretim merkezi olmaktan çıkması demek bir biçimiyle evdekilerin (özellikle anne, çocuk ve yaşlıların) üretimin içinde yer alması için dışarıya çıkması demektir. Nitekim Anadolu'da özellikle kırsal yerlerde kadınların hâlâ gündelik hayatta aktif olması evin üretim merkezi olmasıyla ilgilidir; tar-

lada toplanan ürünler eve getirilir evde işlenerek piyasaya sürülür. Görüştüğümüz yaşlıların anlatımından, yakın döneme kadar kırsal alanda giyim kuşamdan kadınların çeyizlerine kadar pek çok ürünün el emeğine dayalı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu üretim biçiminin merkezini ise evler olduğu görülmektedir. Kırdaki evin bu yönüne ilişkin vurgu yaşlı bakım merkezine gelen kadınların ifadelerinde daha belirgindir. Oysa fabrika, el emeğine dayalı üretimin ortadan kalkmasının yanı sıra, evlerin işlevini de dönüştürücü bir etkiye sahiptir. El emeğine dayalı üretim, doğası gereği insan gücünün kıymetini göstermektedir. Emek artıkça toplu hareket etme ve birlikte çalışma gereği de ortaya çıkar. Bu çerçevede, ev ahalisinin birlikte hareket etmesini ve evin merkez olma konumunu korumasını kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Sadece ev ahalisi değil, köyde oturan herkesin bir şekilde imece usulü iş yapması bu durumla ilgili gibidir. Ancak el emeğine dayalı üretimin azalması insanların karşılıklı olarak birbirlerine olan bağlarını da çözer. Örneğin yaşlı bakım merkezine gelen bir yaşlının köy hatırasında bunu görmek mümkündür. *“Ben daha küçükken köydeki tarım işlerinde öküz kullanılırdı. Buğday ekme ve biçme zamanları uzun sürerdi. Buğdayı biçmek için turpan (orak kastediliyor) kullanılıyordu. Bu yüzden birlikte gidilirdi. Öküz tarlayı sürerken iki kişi yardım ediyordu. Birisi arkadan sabanı tutuyor, öteki önden öküzün düz gitmesi için çekiyordu. Sonra traktörü ilk defa muhtar aldı”* (İstanbul’a geliş 1950, yaş 85). Bu anlatımdan traktörün gelmesiyle birlikte emeğe duyulan ihtiyacın azaldığı anlaşılmaktadır. Garip bir şekilde kapitalizme endeksli teknoloji ve yeni üretim biçimleri geliştikçe, hem söylem hem de eylemde insanların yalnızlığı da artıyor gibidir. Örneğin aynı yaşlı, televizyonun köye gelişini de hatırlamaktaydı. Ona göre köye televizyon gelmeden önce insanların bir araya gelip masal anlattığı bir gelenek vardı. Bu geleneğin televizyonca ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Televizyonla başlayıp akıllı telefonlarla süren teknoloji sürecinin toplumsal ilişkiyi dönüştürücü etkisi yadsınmamalıdır. Teknolojinin tetiklediği bireyselleşmenin söylemsel ifadesi “liberalizm ve özgürlükçen” pratik ifadesiyse bireysel yaşam alanlarının gelişmesi, aile bağlarının gevşemesi ve çekirdek aile yapısının yaygınlaşmasıdır.

Köydeki evin kentteki evden farklılaşması çeşitli biçimiyle kentin dinamik yapısıyla da ilgilidir. Nihayetinde kentleşmenin kendine özgü koşulları ve davranış biçimleri olduğu bir realitedir. Kentlilik bir yaşam felsefesi ve biçimidir (Wirth, 2002). Çünkü köy klasik sosyolog Durkheim’in perspektifiyle basit ilişkileri, mekanik dayanışmayı, sadeliği ve kendi içinde durağanlığı ifade ederken, kent kapitalistleşmeyi, dinamizmi, çeşitli iş kollarının yer aldığı habitusu ve sermayenin rahat bir şekilde akımı için lojistik imkânların toplandığı mekânları ifade etmektedir (Slattery, 2015/114-120). Harvey, kapitalizmle kentleşme arasında mutlak ilişki olduğunu ifade ederken bir açıdan bu

duruma işaret etmektedir (Harvey, 2015/88). Kent yeni bir ilişki biçimi ve sosyal networka işaret etmektedir. Şehirdeki davranışsal tipolojiyle kentteki tipoloji farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle kimi gözlemciler şehir tarzıyla köy tarzını ayrı sınıflar şeklinde kategorize etmişlerdir. Durkheim'in mekanik ve organik toplum ayrımı bunun tipik bir örneğidir (Aron, 2014/ 230-249). Köy ve şehir ayrımı ve bu ayrımların meydana getirdiği değişik insan tipolojisi ve ilişkisine dair diğer bir ayırım da Ferdinand Tönnies tarafından ortaya atılmaktadır. Bu ayrımı topluluk/Gemeinschaft ve toplum/ Gesellschaft şeklinde yapan düşünür, köydeki ilişkisellikle şehirdeki ilişkiselliğin temelde farklı olduğunun altını çizmektedir (Tılıç, 2017/9). Burada vurgulanması gereken husus: “nasıl bir mekânla nasıl bir insan tipolojisi ve nasıl bir insan ilişki biçimi” arasında var olduğu anlaşılan doğru orantıdır (Harvey, 2015/44). Köy yaşamında belirleyici olan durum komşuluk ilişkisidir. Aslında komşuluk ilişkisi zorunlu bir tercihtir. Komşunun komşudan bir şeyler alıp verdiği ve kas gücüne dayalı işlerin beraber yapıldığı bu atmosfer, kapitalist kent düzeninde herkesin kedi işini kendi yaptığı, komşudan çok kapitale dayalı sektöre başvuruların yapıldığı bir platforma dönüşür. Horkheimer'in ifadesiyle “*Bireylerin talihi, hep kentsel toplumun gelişmesine bağlı olmuştur. Kent sakinleri, bireylerdir*” (Horkheimer, 2002/147). Kentin kendisi zaten kapital bir zemindir; çünkü kapitalizmle şehirleşme grafîği arasında tarihsel olarak doğru orantı vardır. Kapitalizm, artı değer için şehrin kendisine ihtiyaç duyar bu yönüyle kapitalizmle şehir arasında diyalojik bir ilişki vardır (Harvey, 2015/44-46). Şehir, bu biçimiyle kapitalizmin lojistik merkezi gibidir.

Kır ve kentin iki farklı ilişki biçimi oluşturması habituslaşmayla ilgili bir durumdur. Yaşadığımız yer bizim habitatlarımızdır. Habitatin kendisi de kaçınılmaz olarak “habitus”laşmayı oluşturmaktadır. Habitus kavramı daha çok Pierre Bourdieu'nun ortaya attığı bir kavram olarak, bireyin davranışlarında görülen yaşamsal pratiklere göndermede bulunur (Bourdieu, 1995/24). Bu kapsamda habitusun hem oluşması hem de değişmesi uzun süren bir eğilimler bütünüdür. Bireyin belli bir davranışı belli bir müddet deneyimleyerek eğilim kazanma sürecidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003/121-125). Dolayısıyla kır farklı bir eğilimi ve habitusu, şehir farklı bir eğilim ve habitusu beraberinde getirir. Elbette kır ve şehrin farklılığına ilişkin yoğun bir literatür vardır. Bu literatürün temel vurgusu bu iki yaşamsal alanın insan ilişkilerini farklılaştırdığı yönündedir. Nitekim daha çok kırdan kente göç etmiş ve şehir içerisinde yaşlanmış bireylerin anlatımlarından da bu vurgu göze çarpmaktadır. Burada dikkat çeken durum yaşamalarını köy ve kent arasındaki sirkülasyonla geçiren insanların durumlarıdır. Bu açıdan Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezindeki portföy önemli veriler sunmaktadır.

4. Sirkülasyon, Yerinde Yaşlanmak ve Yalnızlık

Türkiye’de insan hareketliliğine yönelik analizler, kırdan kente doğru yata hareketliliğin Cumhuriyetin kurulduğu 1923’ten itibaren artarak devam ettiğini göstermektedir (Sağlam, 2006/38-39). 1927’li yıllarda kır nüfusu %75,78’ken şehirlerin oranı %24,22’dir. Oysa 1990’lı yıllara gelindiğinde şehirli nüfus oranı %59,01, köy nüfusu %40,99’dur (Sağlam, 2006/39). Bu kapsamda sanayileşme öncesi Türkiye’nin nüfus oranını daha çok kır “kökenliler” oluşturmaktadır. Kır nüfusunun 1950’den sonra hızla azalması ve kentli nüfusun artması, göçün boyutunu göstermektedir. Şu an göreceli olarak İstanbul’un çeperinde yer alan Tuzla gibi ilçelerde aktif yaşlılık geçiren bireylerin çoğunluğunun, hayatlarının belli dönemlerini kırdan geçirmiş ve sonra şehre göç etmiş insanlardan oluştuğu varsayılabilir. Nitekim bizim araştırma sahasımızda yer alan Tuzla Yaşlı Bakım Merkezindeki yaşlıların çoğunlukla şehir sonradan gelen insanlardan oluşması bu durumu gösteren bir numunedir. Tuzla’nın kendisi çoğunluk olmak üzere, bu ilçenin mahalleleri olan Şifa ve Aydın mahalleleri tamamen muhacirlerden(göç edenlerden) oluşmaktadır. Tuzla’daki konumlanma tamamen olmasa da Ernest Burgess’in “Ortak Merkezli Bölge” modeliyle kısmi paralellikler içermektedir. Bu modeli Burgess: yayılma, ardıllık ve yoğunlaşma üzerinden tanımlar. Buna göre şehrin kritik noktalarında ve merkezlerinde daha çok zenginler ve sermaye sınıfı yer alırken çeperinde daha çok işçi kesimi yerleşmektedir (Thorns, 2004/27). Bu bağlamda E-5 karayolunun alt tarafı nispeten erken dönemde göç etmiş ve zaman içerisinde belli bir sermaye konumuna ulaşmış insanlardan oluşurken, E-5’in üstü olarak tanımlanan Aydın ve Şifa mahalleleri göreceli olarak daha fakir ve sonradan göç etmişlerden oluşmaktadır. Belediyenin yaşlı bakım merkezine gelen yaşlıların çoğunlukla bu mahallelerden geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak her birinin geldiği zaman ve yaşlar farklılık göstermektedir. Bu yaş aralığı 18’le 40 arasında değişmektedir.

Türkiye’de göçün nedeniyle ilgili pek çok etmen sıralanabilir. Ne var ki göçün sebepleri olduğu gibi sonuçları da olmaktadır. Bu sonuçlardan en belirgin olanlarından biri “yerinde” yaşlanma olgusunun ortadan kalkmasıdır. Yerinde yaşlanmanın ortadan kalkmasının en büyük travmatik etkisiyse network kaybıdır; çünkü kırdaki ilişkiler uzun soluklu ilişkilerdir. Bir bireyin tüm hayatını aynı yerde sürdürmesi, onun anılarıyla, ilişkide olduğu yakın arkadaşlarıyla ve komşularıyla birlikte yaşlanması demektir. Bu durum, yaşlılık sürecinin daha kolay atlantılmasına katkı sunmaktadır. Oysa evlerin giderek otellere dönüştüğü, insan ilişkilerinin kalıcı olmadığı, göçten dolayı muhacir kültürünün yaygın olduğu şehirlerde, durağan ilişkilerden söz etmek mümkün değildir. Öte yandan yaşlılarla yaptığımız görüşmelerden onların yeni ortaya çıkan “ev” olgusundan pek hoşnut olmadıkları rahatlıkla görülmektedir. Öyle ki

bu durum, bir tür “eve” dönememe hâlidir; çünkü yaşlı bakım merkezine gelen yaşlılar genelde geldikleri yerleri özlemle yad ederken çeşitli sebeplerden(sağlık, iklim, kimsenin olmayışı... vb.) dolayı geldikleri yerlere gidemediklerinden dem vurmaktaydılar. Elbette anlatımlardan çıkan genel örüntülerden birisi ve belirgin olanı yalnızlıktır.

Dikkat çekici olan diğer bir husus belediyenin yaşlı bakım merkezine gelen bireylerin hemen hemen hepsinin kendisine ait dairelerde oturuyor oluşudur. İster aile apartmanı olsun ister diğer binalarda oturuyor olsun yaşlıların çocuklarından ayrı oturuyor olmaları, yalnızlığı besleyen bir durum gibidir. Bir şekilde geniş aile kültürünün yaygın olduğu ve komşuluk ilişkilerinin ev merkezli olduğu bir yaşamsal alan olan kırdı yetişmiş bu bireylerin, şimdiki ilişkilerden söz ederken sık sık kırsal yaşama göndermede bulunmaları dikkate değerdir. Bu çerçevenin beslediği durum yalnızlıktır.

Örneğin çalışma için örneklem seçtiğimiz Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezine gittiğim günlerden birinde görüşme öncesi kaynaşmak, sağlıklı diyalog kurmak ve biraz muhabbet etmek için belediyenin ikram ettiği çayı yudumlayan yaşlı kadınlara eşlik etmeye karar verdiğimde, kendi aralarında muhabbet eden bu insanların zaten temel ihtiyaçlarının “muhabbet” olduğu gibi bir izlenim vardı. Birbiriyle anılarını ve gündelik sorunlarını paylaşan bu kadınlar, klasik anlamda “gelin çekiştirmek” yerine yaşlı bakım merkezine geliş nedenleri üzerinde fikir teatisinde bulunmakta, kimi zaman birbirlerine söz verme konusunda zorluklar yaşamaktaydı. Esasen zaten yaşlılık bir biçimiyle anı deposu gibidir. Yılların birikimi, görmüş geçirmişlik, atlatılan nice badireler, iyisi ve kötüsüyle romanlara konu olabilecek yüzlerce yaşanmışlık... Yanlarına oturur oturmaz ilk iş olarak kendimi tanıtıyorum ve onlarla sohbet etmek için orda olduğumu ifade ediyor ve neden belediyenin yaşlı bakım merkezine geldiklerini soruyorum. Hemen peşimden Samsun Alaçam’dan İstanbul’a göç etmiş 65 yaşında bir kadın söze giriyor. “Üç üvey çocuk büyüttüm, aynı apartmanda oturuyorum, dördüncü katta evde yalnız yaşıyorum, bizi buraya getiren hep yalnızlık, yalnızlık... Evin duvarı adamın üstüne geliyor. Buraya gelip de gönlümüzü eğliyoruz işte.” Araya girip yalnızlığı boyutunu öğrenmek için “ev hapishane değil ya?” şeklinde bir cümle kuruyorum, yaşlı kadın devam ediyor: “Hapiste gene bir insan bulunuyor. Oturuyon, yatıyon, kalkıyon, sohbet ediyon, bu evde de hiç kimse gelmiyor” Hiç mi gelmiyor diye tekrar araya giriyorum. “Gelmiyor bir işi düşerse geliyor” şeklinde cevap geliyor. Bu esnada Balıkesir Bandırma’dan İstanbul’a gelmiş başka bir yaşlı kadın söz alıyor. “Şimdi yarın salı çarşamba benim iki günlük izin günüm, ben düşünüyorum iki gün nasıl geçireceğim evde” O kadar yalnız mısınız? Ev o kadar sıkıcı mı? diye söze giriyorum. Sözü, küçük yaşlarda Çorum’dan İstan-

bul'a gelmiş 68 yaşında başka bir kadın alıyor. "Evim bahçe içinde de çıkıyorum kapının önde oturuyorum. Yalnızlık çok zor. Benim oğlumun evi ayrı, çoluğu ayrı çocuğu ayrı. Benle mi uğraşacaklar. Onun da evi yurdu var." Muhabbet bu şekilde ana temasının yalnızlık olduğu pek çok ifadeyle devam ediyor.

Bu replikler araştırma için gittiğim yaşlı bakım merkezinden ufak bir buket. Araştırma süresince yalnızlık kavramı çeşitli biçimleriyle genel anlamda hep gündemde oldu. Çeşitli rahatsızlık ve farklı hastalıklardan muzdarip olmakla beraber, yaşlı bakım merkezine gelen tüm yaşlıların bulunduğu ortak nokta yalnızlık olarak öne çıkmaktadır. Araştırma süresinde yalnızlığa sebep olan pek çok yan etmen bulunmakla birlikte, tetikleyici iki temel faktörünün belirgin olduğu görülmektedir. "Yerinde" yaşlanamama ve "pasif" yaşlılık, bu iki faktörün temel tetikleyicilerinden birinin de özelde "göç" olduğu görülmektedir.

Kimi araştırmacılar yerinde uzun süreli kalmanın ve yerinde durmanın insan karakteri üzerinde önemli etkisi olduğunu altını çizerek. "Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkisi" adlı çalışmasında Richard Sennet, bir yönüyle istikrarlı iş kollarıyla istikrarsız iş kollarının bireyin kişiliği üzerindeki etkisini uzun süreli kalma bağlamında incelemektedir. İş kollarını öngörülebilirlik, rutin ve rutinsizlik bağlamında analiz eden Sennet'e göre, aslında kalıcı bir işte çalışmak düzenlilik, sabırlı olmak, network oluşturmak ve "bir kişilik" sahibi olmaktır (Sennet, 2017/33-49). Nihayetinde kişilik ve karakter uzun vadeli değişimi imlemektedir. Yanı sıra benliğin/kişiliğin soysal "atf" yönleri vardır. Bizi biz yapan şey bir açıdan çevremizdekilerle bulunduğumuz etkileşimlerin toplamıdır (Mead, 2017). Dolayısıyla bir bireyin kişiliğiyle müşahhas kılınması etrafındakilerle de uzun soluklu ilişkide bulunmasına bağlıdır. Bu yönüyle yerinden olmak, sadece çevre kaybı olmakta aynı zamanda karakterimizi de etkilemektedir.

Sürekli iş değişikliği ve yerinden olma dolayısıyla "göç" bu durumu bozucu bir faktör olarak belirlemektedir. Esasında günümüz koşullarında bireylerin kalıcı olarak bir yerlerde oturması çok daha zor bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu zorluk iş kavramının ve yeni işte çalışma biçiminin giderek "prekaryalaşma"* sürecine dönüşmesidir. Prekaryalaşan meslek kollarında/koşullarında çalışan bir bireyin kalıcı mahalle kültürü ve ilişkileri sürdürmesi çok daha zordur. Nihayetinde gününbirlik işlerde çalışmak, bir işte kimi zaman bir yıl çalışıp sonra işten ayrılmak insanların kalıcı ilişkiler kurmasını

* Prekarya güvencesi olmayan esnek ve belirsiz şekilde çalışanları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. (Bak, Standing, 2014/13).

da önemli bir engeldir. Örneğin Türkiye’de “serbest” meslek işlerinde çalışan “vasıfsız” işçi kavramı böyle bir süreci imlemektedir. Nitekim yaşlı bakım merkezinde kalan bir yaşlıyla yaptığımız görüşmede verdiği şu bilgiler durumu özetler niteliktedir. Erzurum İspirli olan ve 16 yaşında İstanbul’a gelen 4 çocuk sahibi yaşlı, pek çok işte çalışmanın yanı sıra işi dolayısıyla pek çok ülkede gezdiğini ifade etmektedir. *“Operatörlük yaptım, inşaatçılık yaptım, çiftçilik yaptım, esnafçılık yaptım. 5 sene Libya’da çalıştım inşaatta. 1,5 sene Suudi Arabistan’da çalıştım. Hacımı yaptım. Köyüme geldim ondan sonra Ebudabi’ye geçtim. Ebudabi’de bir askerî havaalanı yaptım orda operatör olarak bir buçuk sene çalıştım. Dört ay da Ürdün’de çalıştım. 69’da İstanbul’da arsa almıştım. Uzun süre İstanbul’da çalıştım. Çocuklar burada ev yaptılar. Ben gittim köye. Onlar beni çağırdılar geldim buraya. Şimdi rahatsızlandım daha köye gidemiyorum. Köyde bir kız kardeşim var.”* Bu uzun soluklu yolculuğun devamı olan Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezi, bu yaşlı için yalnızlık hissinden kurtulup sosyalleşeceği bir mekân olarak tellakki edilmekteydi. Nihayetinde yaşamı boyunca farklı iş kollarında çalışmış, herhangi bir mekânda kalıcı ilişki kuramamış bu yaşlıların benzer problemlere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Öte yandan aktif olmakla şehir kültürü arasında nispeten paralellik var gibidir. Bu biçimiyle şehrin de “yaşlılar” için ideal bir mekân olmadığı ileri sürülebilir. Şehir kendi içinde dinamik bir süreci ifade eder. Hareketlilik şehrin kafelerinde, restoranlarında, eğlence merkezlerinde ve caddelerinde olmak üzere her anlamda kendisini gösteren bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle şehir “gençlik” ve “dinamizmi” imlemektedir. Harvey’in ifadesiyle *“Şehir nasıl kimseler olmak istediğimiz, ne gibi toplumsal arayışlar içinde olduğumuz, doğayla nasıl bir ilişkiye değer verdiğimiz, ne tür bir yaşam tarzı benimsediğimizle yakından ilgilidir.”* (Harvey, 15/44). Yukarıda da değinildiği gibi şehir bir yönüyle kapitalizmin beşiği gibidir. Kapitalizmin gelişmesi, için de sürekli olarak dinamik olmayı gerektirir. Bu aktiflik kendisini tüketim ve üretimin sürekliliğinde ve canlılığında göstermektedir. Oysa yaşlılık duraganlığı, sakinliği ve sükûneti çağırıştırır. Elbette aktiflik ve dinamiklik duruma göre yaşlılar da şehrin dinamizmine ayak uydurabilirler. Ancak aktif yaşlılığın olabilmesi sağlıklı bir yaşam geçirmiş olmak, gençliğinde iyi bir işte çalışmak ve bir şekilde diyalogda olabileceği bir çevreye sahip olmaya bağlıdır. Özelde Türkiye’nin sanayileşmesi dolayısıyla şehirle köy arasındaki sirkülasyon, bu durumu engelleyici bir faktör olarak göze çarpmaktadır.

Şehir ve köy kültür hakkında bilgi sahibi olan ve yaşanmışlıklara sahip olan yaşlılarla yaptığımız görüşmelerde “kırsal habitusa” ilişkin vurgular dikkat çekmektedir. Bu vurgularda belirgin olan şey, temelde şehir kültürüyle

köy kültürünün farklı biçimleriyle yaşlıları etkilemesiyle ilgilidir. Bu kapsamda en zor olan durum, köy habitusuyla şehir habitusunun aynı anda yaşanması ve davranışsal olarak kendisini göstermesidir. Diğer bir ifadeyle belli bir dönem köyde yaşamış, köyün yaşam pratiklerini kazanmış, ne var ki sonraki dönemlerde şehre göç etmiş ve aynı zamanda şehrin de pratiklerini kazanmış insanların çok daha zorlu bir süreçle karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu tip yaşlılıkta kuşaklar arası çatışma çok daha belirgindir. Kendisi nispeten kırdaki anılarla dolu olan bu insanların çocukları, şehirde yaşamakta ve kendi anne babalarının doğduğu ve hayatlarının bir kısmını geçirdikleri kır kültüründen farklı bir atmosferde büyümektedirler. Nitekim özellikle yaşlıların kimi açılardan köye dönerek, akrabaları ziyaret etmek ve uzun süreli kalma gibi isteklerine karşın çocuklarının bu duruma çok taraf olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda hızlı bir şekilde şehirleşen Türkiye’de kır kavramının uzun vadede ortadan kalkacağı dahi öngörülebilir; çünkü şehre gelen kır kökenli jenerasyon, bir şekilde kırla ilişkilerini sürdürme gayreti içerisindeyken, genç kuşakların bu duruma fazla yanaşmadıkları görülmektedir.

Köyle kent arasında kalmanın ve bu iki alan arasındaki sirkülasyonun habitus oluşturmayı engelleyici bir durum olduğu gibi, kötü şekilde etkilediği yönlerinin de olduğu görülmektedir. Bu tespit kent üzerinde çalışmaları olan Burgess’in çalışmalarında da mevcuttur. Şehir çalışan Burgess’e göre hareketlilik, özünde kafa karışıklığı, karmaşa, ahlaksızlık ve kötülük alanlarını ortaya çıkarmaktadır (Burgess, 2015/101). Sürekli göç bir biçimiyle şehirlerin dokusunu ve ilişki biçimini de etkilemektedir. Nitekim bu insanların köyde “şehirli”, şehirde nispeten “köylü” olarak tanımlandıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir yere ait olamama durumu ortaya çıkmakta bu da yalnızlığı besleyen faktör olarak belirlemektedir.

Sirkülasyon bir mekân yeterince adapte olmayı engelleyici bir faktör olmanın yanında anı ve çevre kaybıdır aynı zamanda. Diğer bir ifadeyle gençlik dönemlerinde sosyal networku iyi olan bireylerin göç etmesi ve yer değiştirmesi demek, yaşlılıkta yalnızlık hissini belli oranda artması demektir. Bu tür yaşlılarda yalnızlık hissini daha belirgin olduğu görülmektedir. Örneğin eşi yaşayan ya da mahallede arkadaşları olan yaşlıların yalnızlık hissine, eşini kaybeden ya da mahallede arkadaşı olmayan yaşlılar kadar kapılmadığı görülmektedir. Altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus da, yaşlılık olgusunun bütüncül bir yaklaşıma ele alınması gerektiğidir; çünkü bir yaşlıyı yaşlanmadan önceki yaşamından soyutlamak mümkün değildir. Bu biçimiyle sürekli sirkülasyon bir network kayıp ve inşa sürecidir. Bu kayıp ve inşa süreci karmaşa getirdiği gibi gidilen yerlerde adapte ve uyum zorluları da meydana getirebilmektedir.

Elbette ki yalnızlık kavramı geniş anlamli bir kavramıdır. Yanı sıra çeşitli sebeplerden bireysel yaşamın giderek artığı görülmektedir (Bauman, 2018). Öte yandan yapısal değişikliklerin ve makro gelişmelerin ilerideki süreçte yaşlıları ne şekilde etkileyeceğiyle ilgili net bir çıkarsamadan söz etmek mümkün değildir. Şöyle ki Castells'in yaklaşımıyla günümüz toplumu ‐aę toplumdur.‑ Aę toplumu, bir şekilde internet gibi teknolojik aletlerin yoğun kullanımını gerektirmektedir (Castells, 2008/623). Bunun belirgin sonucu, bireyselleşme olgusudur. Bugün vaktinin çoğunu bilgisayar başında geçiren, market alışverişlerini bile market gitmek yerine internette yapan, içe kapalı bir kitle bulunmaktadır. Burada habituslaşma eğilimi bireyselle doğru ivme kazanmaktadır. Bu habitusla yetişen bir bireyin, ileriki yaşlarda ‐yalnızlık‑ hissini yoğun bir şekilde yaşamayacağı varsayılabilir; çünkü bir bireyin yaşlılık öncesi yoğun yalnızlık yaşaması bir açıdan yaşlılıktaki yalnızlık olgusunu hafifletici bir faktör olabilir. Öyle ki kimi zaman yalnızlık bir tercih unsuruna dönüşebilir. Ne var ki güncel olan bireyselleşme olgusunu kırsal habitusa sahip yaşlıları olumsuz etkilediği belirgin bir şekilde görülmektedir. Hemen hemen hepsinin geniş aile kültürüyle büyüdüğü, komşuluk ilişkisi sürdürdüğü, aile ve insan bağlarının güçlü olduğu bir sosyal habitustan beslenen bu yaşlıların, önceki yaşantıları yalnızlık hissini belirgin bir şekilde ortaya çıkmasında önemli bir faktör olarak belirlemektedir.

Yaşlı bakım merkezinde kalanlar içerisinde özellikle ‐kadınların‑ yalnızlık hislerinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak kadınların ‐evle‑ olan ilişkiselliğidir. Şöyle ki Türkiye'nin çeşitli illerinden İstanbul'a gelmiş kadınların ev hanımlığı dışında dışarıdaki işlerde çalışmadıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle eşlerinin ‐peşinden‑ gelen bu insanların genelde ‐vasıfsız‑ ve eğitimsiz bireyler olarak evin dışına pek çıkamadıkları ve ilişkiselliklerinin daha ziyade ‐evle‑ sınırlı olduğu bir atmosferde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum kadınlarda pasif yaşlanmanın daha belirgin olduğunu göstermektedir. Elbette İstanbul'da uzun süreli kalan insanların bir yönüyle sosyal ilişki kurdukları görülmektedir. Ne var ki sık sık yer değiştirmiş olanların sosyal çevreleri ve uzun süreli diyalogda oldukları kişiler sınırlıdır. Bu anlamda sosyal çevre azaldıkça yalnızlık hissi de artmaktadır. Özellikle yeni jenerasyon ev halkının eğitim, iş ve diğer sebeplerle evin dışına çıkması ve anne babalarının yaşadıkları evlerden ayrı evlerde yaşamaları, hayatları boyunca dışarıdaki sosyal ağlarda yeterince aktif olamamış, bir yönüyle dışarıyla ilişkisi kopuk olan yaşlı kadınların yalnızlık hislerini artırıcı bir faktör olarak belirlemektedir.

Yalnızlık kimi açılardan depresif birtakım durumların da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Nitekim yaşlı bakım merkezinin yetkilileriyle yaptığımız görüşmelerde, demoralize olan yaşlıların yaşlı bakım merkezine gidip

gelmeye başladıktan sonra düzeldiği ifade edilmiştir; çünkü yaşlı bakım merkezi bu insanlara sosyalleşeceği birtakım imkânlar sunmaktadır. Çeşitli el becerilerine dayalı hobi eğitim kursları, günlük geziler, hobi bahçeleri, müzik dinletisi, koro çalışmaları gibi aktivitelerle yaşlıların gündelik yaşantılarının monotonluktan çıkartılması, onların kendilerini iyi hissetmelerine katkı sunmaktadır. Özetle yaşlanma olgusunun giderek ana gündem olduğu/olacağı ülkemizde, onlara yönelik sosyal ve kültürel politikaların geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Burada kritik hususlardan birinin yerinde yaşlanma olduğu belirginleşmektedir. Öte yandan nüfus oranı içerisinde giderek artan yaşlı sayısının üretim ve tüketim dengesini etkileyeceği muhakkaktır. Bu anlamda hem üretimde hem de sosyalleşmede aktif yaşlılığın önemli olduğu vurgulanmalıdır. Nihayetinde Tuzla Belediyesinin finanse ettiği yaşlı bakım merkezinin sürdürülebilir bir mekân olmadığı görülmektedir; çünkü yaşlıların tamamen bağımlı bir şekilde salt tüketime yönelmesinin üretim ve tüketim dengesini bozacağı kuşkusuzdur. Yapılması gereken onların hem üretim işleminden erken kopmaması, hem de dinamik bir yaşlılık geçirmeleri için çeşitli politikalar geliştirilmesidir.

5. Sonuç

Yaşlıların sosyalleşmesi, kendini ifade etmesi ve çeşitli yönleriyle kendilerini geliştirmesi için kurulmuş olan Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezine gelen yaşlılar, yaşamlarının belli bir dönemini kırdı; bir dönemini ise şehirde geçirmiş olan insanlar olarak ikili bir kültürel hafızaya sahiptir. Bu hafıza, yaşlılarla yaptığımız görüşmelerde sık sık kır yaşantısına duyulan özlem ve bir tür “eve” dönememe hadisesi olarak belirmektedir. Sanayileşmeyle birlikte Türkiye’deki nüfusun büyük bir kesimi şehre doğru kaymıştır. 1927’li yıllarda kır nüfusun oranı %75,78’ken şehirlerin oranı %24,22’dir. Oysa 1990’lı yıllara gelindiğinde şehir nüfus oranı %59,01 köy nüfusu %40,99’dur. Bu çerçevede bugün şehir merkezlerinde yaşlanma süreci yaşayan bireylerin büyük oranda “kır kökenli” oldukları tahmin edilebilir bir durumdur. 1927’li yıllardan göç etmiş bir bireyin bir yaşında olsa bile, bugün 90 yaşında olduğu varsayılabilir. Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezine gelen bireylerle yaptığımız görüşmelerden, bu bireylerin çoğunlukla 1950’li yıllardan sonra ve genelde 18’le 40 yaş aralığında değişen bir yaş konumundayken İstanbul’a geldikleri anlaşılmaktadır. Köy ve şehir hayatını bir biçimde yaşamış olan bireylerin bu konuları, halen Türkiye’de köyle şehir arasında göreceli olarak bir sirkülasyon kaynağı olsa da yerinde yaşlanamamanın çevre ve anı kaybına sebep olması dolayısıyla yaşlıları kötü etkilediği görülmektedir.

Nihayetinde Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezindeki yaşlılarla yaptığımız görüşmeler, onları kötü etkileyen büyük problemlerden birinin yalnızlık

olduğunu göstermektedir. Bu yalnızlığı besleyen temel iki faktör, yerinde yaşlanamama ve pasif yaşlanmadır.

Türk aile yapısının değişmesi, bireyselleşme, şehirleşme ve üretim biçiminin değişmesi insan ilişkilerini dönüştürmektedir. Bu dönüşümün görünürlüğünün bir örneği geniş aile yapısının çekirdek aileye doğru evrilmesidir. Bireylerin ayrı evlerde yaşamaları, yanı sıra yaşlıların çocuklardan ayrı yaşam sürmesi kendisini yalnızlık olarak göstermektedir. Öte yandan çeşitli nedenlerden kaynaklı aktif yaşlanmanın olmayışı, yaşlıların gündelik hayatlarında yalnızlık hissini daha belirgin hale getirmektedir.

Yaşlıların yalnızlıktan bir nebze olsun kurtulması için faaliyete geçen Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezi bu açıdan sosyalleşmenin önemli bir mekânı olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçeveye oluşturulduğu anlaşılan Tuzla Belediyesi Yaşlı Bakım Merkezi, yaşlıların sosyal, kültürel ve bilişsel olmak üzere pek çok alanlarda desteklenmesini esas alan bir paradigmayla, onların belli faaliyetler yaparak yaşamlarını sürdürmelerine katkı sunmaktadır. Ne var ki yaşlıların tamamen bağımlı olduğu ve finansmanının belediyece yapıldığı bu merkezin sürdürülebilir olmadığı da vurgulanmalıdır. Yaşlıların tamamen tüketim endeksli bir sürece evrilmesi, aynı zamanda onların geçimlerini sağlayacak aktif bir iş gücünün olmasını da gerektirmektedir. Oysa Türkiye'nin giderek yaşlandığını, genç nüfus oranının azalmaya başladığı bir vasatta, bu durumun üretim ve tüketim dengesini bozacağı kuşkusuzdur. Dolayısıyla sağlık koşullarının iyileştirilmesi, aktif yaşlanma koşullarının oluşturulması yaşlıların hem üretime katkılarının olması hem de onların kendisini yalnız hissetmemeleri bakımından son derece önemlidir.

Yerinde yaşlanmanın da yaşlıların yalnızlık hislerinin azaltıcı olması açısından sağlıklı olacağı görülmektedir. Ne var ki günümüz iktisadi sistemin düzensizliği, sürekli değişen iş piyasası, dahası kalıcı işlerde çalışamama ve sanayileşmenin Türkiye'de halen nüfus sirkülasyonu ile sonuçlanması, yerinde yaşlanmanın zorluğunu göstermektedir. Bu açıdan aktif yaşlanmanın ülkenin kalkınması ve "insan kaynaklarının" verimli kullanılmasına önemli bir katkı sunacağı gibi, yaşlıların daha kaliteli bir yaşam sürdürmelerinde kritik önemde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aron, Raymond (2014); *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (2018); *Bireyselleştirilmiş Toplum*, (çev. Yavuz Alogan), 4. bs. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loic J. D.(2003); *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (çev. Nazlı Ökten), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Bourdieu, Pierre (1995); *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, (çev. Hülya Tufan), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Burges, E. (2015); “*Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş*”, *Şehir: İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, Robert Park / Ernest Burgess (Ed.), (çev. Pınar K. Kayalığı), Heretik Yayınları, Ankara.
- Castells, Manuel (2008); *Enformasyon Çağı: Ekonomik, Toplum ve Kültür* (Ağ Toplumunun Yükselişi), (çev. E. Kılınç), c. 1, 2. bs., Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Harvey, David (2015); *Asi Şehirler: Şehir Hakkında Kentsel Devrime Doğru*, (çev. Aşye Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Horkheimer, Max (2002); *Akıl Tutulması*, Metis Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldun (2004); *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), c.1, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, Henry (2014); *Mekânın Üretimi*, (çev. Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul.
- Mead. H. George (2017); *Zihin Benlik ve Toplum*, (çev. Yeşim Erdem), Heretik Yayınları, Ankara.
- Sağlam, Serdar (2006); “*Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kettleşme*”, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara.
- Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 33-44.
- Standing, Guy (2014); *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, (çev. Ergin Bulut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sennett, Richard (2017); *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, (çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Slattery, Martin (2015); *Sosyolojide Temel Fikirler*, (haz. Ümit Tatlıcan / Gülhan Demiriz), Sentez Yayınları, İstanbul.
- Thorns, C.D. (2004); *Kentlerin Dönüşümü, Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*, (çev. Esra Nail / Hasan, Nal), Soyak Yayınları, İstanbul.
- Tılıç, R. Helga (2017); “*Kavram Olarak Kent Sosyolojisi*”, Kent Sosyolojisi, (Ed.), Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Wirth, Louis (2002); “*Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*”, 20. Yüzyıl Kenti, (Der ve çev. Bülent Duru / Ayten Alkan), İmge Yayınları, Ankara.